

Obrt in trgovina sta še višji stopnji v razvitku gospodarstva. Obrti so se po malem razvile kot samostalna podjetja. S početka so bile s poljstvom spojene, in so delale zlasti za domače potrebe. Obrti mnogo bolje izkoriščajo sile prirodne v raznej obliki, kakor ratarstvo. Obrtnik s svojim delom daje surovinam dovršenejšo in spretnejšo obleko. Obrti množe zaloge premoženja, preživljajo množino ljudi, katerih ne bi moglo ratarstvo, zato so kraji obrtni gostejše naseljeni, ker morejo vzdržavati večje stanovništvo. Obrtnikovega dela ne moti niti toča niti sneg, niti vročina, niti mraz; manje je zavisen od prirode kakor poljedelec. Pa tudi poljstvu vrlo koristijo obrti, ker se proizvodi njegovi laglje in bolje v denar spravljajo, a nasproti poljedelca oskrbuje obrt z raznim potrebnim in dobrim orodjem.

Kjer je obrtnost ondi se razvija tudi trgovina, ker brez nje obrti ne morejo nikamor naprej. Rokodelec in obrtnik delata poglavito za promet, kar skupita, tisto obračata za vsakdanje potrebe in za nadaljno obrtno delo. Tako postaja gospodarstvo pravi organizem. Seljak živi bolj sam zase, obdelava zemljo, redi živino; obrtniki in trgovci se naselijo vkup, naselišče jim zraste v mesto, ki postane središče obrta in trgovine. V mestih se vzdigajo velika podjetja obrtna in novčna, stanovništvo mestno nadkriljuje z znanjem in obrtnostjo selsko stanovništvo, pa tudi s svojimi napakami. V poljskem gospodarstvu je odvisen človek ob prirodi, v obrtnosti je zavisen drug ob drugem (gospodar in delavec).

Tako je gospodarstvo po stopnjah napredovalo. Ali ni treba misliti, da je vsak narod moral stopati po vseh teh stopnjah, to bi se protivilo izkustvu. Kjer ni rib v vodi in divjačine v gojzdu, ondi človek ne živi od lova in ribolova. Brez velikih in dobrih pašnikov pastirji ne morejo obstati, in žito se ne seje po pustem kamenitem svetu. Dobro veli Knies: „Od Feničanov pa do današnje Angleške bili so narodi trgovski ob enem odlični obrtniki in poljedelci, v kolikor je to zemlja dopuščala. Tudi v italijanskih mestih srednjega veka je ob vrleji trgovini cvela obrt, pa tudi poljstvo se je moglo ponašati z večjim napredkom, kakor v mnogih drugih krajih, v katerih ni bilo ne prave obrti, ne trgovine.“

V zvezi s tem razvojem gospodarstva stoji delenje gospodarstva v naturalno ali prirodno, novčno in kreditno. V prirodnem gospodarstvu je priroda glavna in najvažnejša sila proizvodna, dobra in stvari se zamenjavajo neposredno, daje se stvar za stvar. Novec kovani je redek. Tako je bilo večinoma v srednjem veku. Gospodarstvo novčno predpostavlja, da teče kovani novci, in da je to urejeno z zakonom. Novec rabi, kedar se menjajo ali prodajajo stvari, kedar se izpolnjujejo pogodbe, plačuje tuje delo. Novec je sedaj navadna mera, s katerim se meri ali ocenja vrednost vsake stvari in vsakega dela.

Naposled je še kreditno gospodarstvo. To je ono stanje gospodarstva, kedar se mnoge zamene obavljajo na vero, zato se ne plača koj z gotovim novcem. Iz-

dajajo se različni kreditni papirji kot zamenik novcev, in s takimi papirji se morejo tudi plačanja obaviti, z njimi se more kupiti in prodati. V naših časih dobiva gospodarstvo zahodnih narodov, na pr. Angležev in Francozov, vse boljše značaj kreditni.

179.

Stroji.

Mej stalnimi glavnici ali kapitali gre odlična važnost strojem. Stroji so umetelno sestavljeno orodje, katero vsled svojega mehanizma, ravna človekom, samostalno dela. Stroj se razlikuje od navadnega orodja, n. pr. kladiva, sekire, motike, svedra itd., ker orodje ne zamenjava človeškega dela, temveč samo pomaga in olajšava delo. Ono pomaga, da se osebna delavna moč usredotočuje in prenaša na stanoviti pravec dela. Z batom svojim na pr. kovač varuje roke svoje. Kedar udarja z batom svojim dosega večji uspeh, ali vsekako je treba roke, kakor tudi same klešče ne hodijo po razbeljeno železo v ogenj. Prav tako druga orodja. Drugače je pri stroju; on je sredstvo, da prirodne moči pod upravo človeško stanovita gibanja izvajajo. Človek je najpreje prisilil žival, da mu pomaga z močjo svojih mišic, pozneje je razpel jadra, napravil mlinška kolesa, da je vpregel silo vetra in padajoče vode. V parostroju in fotografskem aparatu vprega paro in svetlobo, da delate mesto njega. Stroj dela z močjo, katera daleč nadkriljuje moč množine ljudi, stroj dovršenejše dela, samostalno dela, človek ga samo ravna, goni ali ustavlja.

Poraba strojev donaša gospodarstvu znamenitih dobičkov. Stroj dela neprestano, dokler se ne pokazi; ne utruje se, niti ga je treba plačevati: popolnoma je v oblasti gospodarjeve. Stroj dela vedno jednako, giblje se vedno v istem pravcu, dela brzo, kakor človek ne more in nikdar ne bode mogel. Stroj ne kvari in ne uničuje materijala, štedi čas, delavno moč človeško in materijal, izdelava ogromne količine jednake, jednolične in izvrstne robe, kakoršna se z delom ljudskim ne bi mogla izvesti, ali pa bi trebalo za to vrlo mnogo časa in velikega truda. Ker delajo stroji brzo in mnogo, zato proizvajajo z manjšim stroškom ogromne količine blaga, zbog česar postaja ono cenejše. Imamo robe, katera se ne bi mogla brez strojev izdelavati; druga bi se dala, ali bi bila izredno draga.

Stroji imajo socijalno (društveno) in kulturno prosvetno, važnost. Oni prikrajšavajo delo ter je uravnavajo po močeh človeških. Čisto mehniška dela, katera ubijajo duha, stroji prevzemajo človeku, in zato more svoje sile posvetiti drugim koristnim nalogam. Ker stroji proizvajajo mnogo in cene robe, zato jo tudi manj imoviti kupujejo, s čemur se naposled dosega prava svrha vsake proizvodnje. Vse je to pravi dobiček za društvo, čegar člani morejo boljše in ugodnejše živeti.

S početka je moral človek, da dobi moke, žito drobiti mej dvema kamenoma; pozneje je je moral tleči v nekakem mčzarju, in potem mleti na žrnju. Za časa Kristusovega pa so že bili mlini na vodi, in počenši od 12. stoletja tudi mlini na sapo; 19. stoletje pa nam je prineslo paromlin. Kolik razloček! Za nekoliko večjo obitelj moral bi potrebno moko gotovo jeden človek na žrnju mleti, v paromlinu, v katerem dela 12 delavcev, namelje se lepe moke tudi za 20.000 ljudij. Niti 50.000 delavcev ne bi moglo namleti moke za Pariz, a sedaj malo število paromlinov namelje dosta moke.

Kako počasi so ljudje nekdanj potovali, in kako brzo dandanes, ko imamo železnico! Osebni vlaki, zlasti brzovlaki*) morajo se gibati z brzino 40 do 60, pa tudi dosta več kilometrov v jednej uri. Zlasti je na dobrem glasu lokomotiva, kakoršno je uredil Crampton. Ta lokomotiva leti s silno hitrostjo, in v Francoskej jo sploh upotrebljajo pri brzih vlakih.

Koliko se dandanes v Angleškej podela bombaža! Ako bi se tako podelaval, kakor 1770. l., komaj bi zadoščalo za to stanovništvo vse Angleške in Francoske. Leta 1770 so podelali v Angleškej $3\frac{1}{2}$ mil. funtov bombaža, dandanes ga podelajo do 1000 mil. To je sijajni uspeh predilnega stroja.

Pred 400 leti, dokler se ni znalo za tiskarsko umetnost, prepisavali so knjige. Dandanes more tudi slabejši stroj, okoli katerega delata dve dekleti, v jednom dnevu toliko natisniti, kolikor ne bi 200 prepisačev celo leto prepisalo.

Poleg te zares svetle strani strojev ne gre pozabiti nedostatkov. Kedar se začne delati s strojem delo, katero je doslej roka človekova objavljala, neha ali se vsaj zmanjša delo in zaslužek delavcev, kateri morajo iskati drugej dela, v drugem mestu, kraju ali celo državi. Tudi stroju treba ljudske sile, in oni, kateri delajo pri stroju, postanejo s časom takorekoč tudi sami kakor stroji. Ker so stroji dragi, silijo podjetnika, da nastoja z veliko maso in nizko ceno osvojiti čim več trga, doseči čim večje razpečavanje robe. Jeden gleda, da preteče drugega, proizvaja se v velikih masah, a se ne pazi, ali more trg vse to ogromno množino proizvodov prevzeti in razpečati. Roba se kupiči v skladiščih, in če ni drugače, prodaja se pod ceno, tako pa nastaja izguba delajo se krize, bankroti in beda delavcev. V tej borbi, v tem prekašanju, kateri hoče ceneje delati in prodajati, gre trda malemu obrtniku, kateri dela z roko in s prostim orodjem, in se zato ne more meriti z veliko tvornico. Tako se delajo nasprotja mej velikim in malim obrtom, mej tvorničarjem in malim obrtnikom, mej delavcem in podjetnikom. Razen tega še drugo navajajo proti strojem, na pr. da se ž njimi slabo dela, da se gleda jedino na to, kako bi se dalo čim več proizvesti.

Ta zadnji ugovor pa najmanj velja, ker je tudi dosta rokodelcev, kateri delajo površno, slabo, in po

vrhu zelo drago. Res je dosta resničnega, kar se navaja proti strojem, ali vendar ne gre stvari pretiravati. Pomislimo samo tole: Ljudje so tudi preje, preden smo dobili stroje, delali preprostejša, odurnejša in zelo težka dela, katera kratko in malo niso prišla duševnemu razvoju njihovemu. Ako z uvajanjem strojev tudi izgubljajo delavci delo in zaslužek, to je prehodni pojav, ne zgodi se na jeden pot, temveč polagoma. Charles Dyroyer, da podpre to mnenje, napisal je tole: „Leta 1750 je bilo v grofiji Lacaster samo 300.000 duš. V tem času so začeli uvajati stroje, nastale so nove tvornice, in gledi 1801. l. je imela ista grofija preko 612.600, in 1831. l. preko 1.330.000 stanovnikov. Pri strojih ti živi petkrat več ljudij, kakor pozneje brez strojev. V vseh angleških tvornicah je 1760. l. podelavalo bombaž samo do 40.000 delavcev, a sedaj že več kot 5.000.000.

Sploh pa se stroj ne more upotrebiti vselej in pri vsakem podjetju. Največ je v rabi v velikih industrijalnih podjetjih, kakor so predilnice, tkalnice, papirnice itd. V poljstvu rabi stroj velikim posestnikom, malim redko, ker je predrag. Tudi v samej obrtnosti je dosta reči, katere izdelava edinole roka naša, ker ne more biti drugače. Stroji so zelo drago orodje, zato jih ne kupuje nobeden, dokler ni gotov, da mu bodo res dobička donášali. Z izdelovanjem strojev se bavijo posebni podjetniki, pri katerih dobivajo premnogi delavci dela in služka.

(Datje prihodnjič.)

Politične stvari.

„Pro Patria“.

Prikazujejo se znamenja na nebu! Vlada razpustila je iridentovsko društvo „Pro Patria“, to je po svoji zastavi nedolžno šolsko društvo, dejansko pa društvo, katero je laški živelj v Avstriji, s tem pa tudi izrekoma Primorske Slovence; oklepalo z vsakojakimi sredstvi, da bi jih pridobili „Pro patria“ za veliko italijansko domovino. Uradni listi utemeljujejo to vladno naredbo sledeče:

„Nepolitično društvo „Pro Patria“, ki deluje s podružnicami v Tridentu, na Primorskem in v Dalmaciji, je dne 29. junija t. l. na občnem zboru v Tridentu na predlog dr. Karola Dordija ž živahnim odobravanjem soglasno sklenilo, naj se brzojavno naznanijo rimskemu društvu „Dante Alighieri“ in njega predsedniku Bonghiju priznanje in najsrčnejše čestitke.

Ker pa je obče znano, da rimsko društvo „Dante Alighieri“ goji Avstriji sovražne namene in ker po italijanskih listih ponavljajoče se izjave kažejo, da so težnje tega društva naravnost obrnene proti avstrijskim državnim koristim, pokazalo je društvo „Pro Patria“ z gori omenjenim sklepom, da goji poleg šolskih namenov tudi druge, in sicer politične.

*) Kako si naše ljudstvo besede kroji: Schnellzug — „šnel-car.“